

ZAKAR PÉTER

A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848–1849-ben

A Csanádi egyházmegye

A Csanádi Római Katolikus Egyházmegye 1848-ban Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó megyékre, a határőrvidék bánsági területeire, továbbá Csongrád megye egy részére terjedt ki, s a század közepén 448 308 katolikus hívőt és 188 plébániát foglalt magában.¹ A feudális rendszer összeomlása mozgásba hozta az egyházmegyén belüli reformerőket is. A radikális klerikusok egyik központja 1848-ban éppen a Csanádi egyházmegye volt. Tanulmányunkban megpróbáljuk összefoglalni, milyen változásokat idézett elő az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a Csanádi püspökség irányításában. Témaválasztásunkat indokolja, hogy noha számos szerző foglalkozott a kérdéssel, mindazonáltal a változások mi-kéntje és kronológiája sem állt össze mindeddig hiánytalanul.²

Reformkövetelések

A reformerők a pesti forradalmat követően viszonylag hamar hallatták hangjukat ebben az egyházmegyében is. 1848. március 22-én Temesvár város és Temes megye együttesen tartott megemlékezést a polgári átalakulás örömeire. Reggel 7 órakor a temesvári vár bástyáiról ágyúlövések hirdették az ünnepség kezdetét. A házak falaira magyar nemzeti zászlókat tűztek ki. 9 órakor a Szabadság téren egyszerre négy oltárnál tartottak hálaadó istentiszteletet, a katolikus, evangélikus, ortodox és zsidó hívek számára. A római katolikusok számára közkívánatra „a klérusnak szabad érzelmeiről ismert” egyik tagja, Adams Kristóf rékási plébános misézett Moor Péter bruckenau-i és Nátl József orcifalvi plébánosok segítségével. 10 órakor Vukovics Sebő, a Temes megyei liberális ellenzék vezéralakja tartott szónoklatot a polgári átalakulás és a nemzeti „újjaszületés” dicsőítésére. A katonai és polgári hatóságok díszöltözetben, a tanuló ifjúság pedig zászlai alatt vett részt az ünnepségen. 11 órakor ünnepélyes közgyűlést tartottak, este 7 órakor kivilágították a várost, majd 9 óráig katonazené szórakoztatta a közönséget.³

¹ Az 1 617 732 lakos többsége (1 003 375 fő) ezen a területen ortodox vallású volt. *Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis ad Annum Jesu Christi MDCCCXLVIII*. Temesvári n. d. n. 111. Vö.: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA). Ministerialrat-Vortrag M.R.Z. 1851:765.

² Köszönettel tartozom Claudiu Calinnak a temesvári és Fazekas Istvánnak a bécsi kutatásaimhoz nyújtott segítségért.

³ Szentkláray Jenő: *Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig*. (Különlenyomat a Magyarország vármegyéi és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Budapest, é. n. 382. Adamsot egyébként már 1848. október

Temes vármegye 1848. április 6-án tartott közgyűlésén szólásra emelkedett Magyar Alajos, a csanádi papnevelde hittanára, és az egyházi reformtörvények egyik központi kérdéséről fejtette ki a nézeteit:

„Először is – mondta – véleményem szerint mindazok, kik a papi nőtleniséget eltörölni, s a papokat házasságra feljogosítani kívánják, nem zabolátlan vágyakat akarnak kielégíteni, hanem az erényt, s erkölcsösséget szándékoznak előmozdítani.”⁴ Nem kárhoztatta a cölibátus vállalóit, de megítélése szerint a körülmények megváltozásával ezt az egyházfegyelmi előírást fakultatívvá kellene tenni.⁵ Torontál megye áprilisban tartott közgyűlésén „az alsóbbrendű katolikus papság egyénei” javaslatot tettek a cölibátus eltörlésére és a mostani papi ruházat „kínzásától való megkíméltetésre”. A megye pártolásáról biztosította a javaslatot, és felszólította a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy a következő országgyűlésen nyújtson be ilyen irányú javaslatot.⁶

A reformerők fő követelése ekkoriban az egyházmegyei, illetve a nemzeti (országos) zsinat összehívása volt. Kezdetben a püspökök is hajlottak erre a megoldásra, később azonban – látva a papság radikalizálódását – többnyire csak egyházmegyei „tanácskozmányokat” hívtak össze, a nemzeti zsinatot pedig a hadi események miatt nem tarthatták meg. A Csanádi egyházmegye esperesi kerületei is sürgették a megyei zsinat megtartását, hogy ott a reformokat életbe léptethessék. 1848. május 17-én tartott gyűlésükben a makói esperes-kerület lelkészei üdvözölték hazánk kivívott függetlenségét, és osztoztak a „fölszabadított nép örömében”, de sürgették az állam és az egyház közti viszony megváltoztatását (a katolikusok autonómiájának életbe léptetését) is. Ezt a hívők bevonásával látták megvalósíthatónak: „Sőt, mivel az egyházi 's világi katolikusok vallási érdeke egy és ugyanaz, megyei zsinatunkban, a keresztény hajdankor ős szelleme szerint, az egész megyei katolikus közönséget óhajtanók képviseltetni, nem lévén nekünk a világ előtt semmi takarni valónk.” Az egyházkormányzati reformok és az alsópapság jutányos ellátása mellett a makói kerület papsága büszkén hirdette: „Mi polgárai vagyunk, s akarunk lenni a magyar hazának, a polgárok terheiben 's kötelességeiben örömet osztozunk, s ennél fogva polgári jogokat is igénylünk; de szabadok akarunk lenni úgy az egyházi körben, mint a politikai téren.”⁷ Felterjesztésükben az egyházi kormányzat reformja mellett sürgették a főpásztorok kinevezésének eddigiektől eltérő módját, az alsópapságnak a kor szükségleteihez illő ellátását és az egyházmegyei nyugdíjalap reformját.⁸

Hasonló igények fogalmazódtak meg a Temesi-felső kerület papsága által is. Lonovics József csanádi püspök a nyomásnak engedve 1848 júliusának végére összehívta a megyei zsinatot, ugyanakkor a demokratikus egyházkormányzatot követelő kerületeket, így a makóit is megintette, mondván, az egyházi törvények nem engedik civilek részvételét a zsinat-

31-én letartóztatták a császári hatóságok, és december 30-án csak a Csanádi szentszék határozott fellépésére, azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy megígérte, a továbbiakban nem fog részt venni a forradalomban. Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Adams Kristóf 1848: 1758, 1849:356.

⁴ Magyar Alajos: *Nyilatkozat a papi nőtleniség tárgyában*. Temesvár, 1848. 3.

⁵ Magyar: *Nyilatkozat a papi nőtleniség tárgyában*, 4–7.

⁶ Torontál megye közönsége – A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Nagybecskerek, 1848. április 12. Magyar Országos levéltár (a továbbiakban: MOL) 1848/49-i minisztériumi levéltár, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Egyházi Osztály (H 56) 107. kútfő.

⁷ A Makói kerület papsága – Lonovics Józsefnek. Földdeák, 1848. május 18. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Sacerdotes 1848, 1918/19 Nyomtatvány, iktatószám nélkül. (Eredeti ikt. szám: 107.)

⁸ Religio és Nevelés, 5. évf. (1848. június 8.) 45. sz. 400–402.

ton, a püspöki hatalomról pedig szerinté – lévén az isteni eredetű – nem dönthet az egyházmegyei zsinat.⁹ Engedményt csak az egyház hivatalos nyelvével kapcsolatban tett: a makói kerület papságának kérésére beleegyezett, hogy a szentszéki jegyzőkönyveket és a hozzá intézett kéréseket a jövőben magyarul terjeszthessék fel.¹⁰

Lonovics József

Lonovics József, akit Magyarországon időnként liberális meggyőződésű püspököknek igyekeztek beállítani,¹¹ a korabeli konzervatív katolikus papság rendkívüli tehetséggel megáldott tagja volt, akit I. Ferenc király 1834. március 9-én nevezett ki csanádi püspökké. 1840. június 25-én az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá emelte. 1843. július 6-án nemesítették, október 7-én pedig a Magyar Tudományos Akadémia is tiszteletbeli tagjává választotta. 1837-től 1847-ig a nagyváradi királyi akadémia igazgatója és tankerületi főigazgató volt. Apponyi György kancellár szerette volna áthelyeztetni a váci püspökség élére és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. Lonovics támogatta a Duna-Tisza csatorna és a Szeged–Temesvár vasútvonal tervét. Érdemei elismerésül 1845-ben a Szent István Rend középkeresztjével tüntették ki. 1847-ben támogatta a Konzervatív Párt választási küzdelmét egyházmegyéje területén a liberálisokkal szemben, miközben egészsége helyreállítása érdekében a marienbadi fürdőt is meglátogatta.¹²

Lonovics tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, majd március 18-án Pozsonyban az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Március 19-én azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. 23-án az uralkodó főkegyúri jogát védte a liberális főrendekkel szemben.¹³ Április második felében Temesváron a püspöki palotában ebédet adott a város katonai és polgári hatóságainak tiszteletére. Ekkor szólalkozott össze

⁹ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1092.)

¹⁰ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1095.)

¹¹ Tóth Ferenc: *A haza és haladás képviselője*. In: Emlékezés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. (A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek 13.) Szerk.: Tóth Ferenc. Makó, 1993. 43–45.

¹² Lonovics számos életrajza közül csak néhány szerző munkájára utalok: Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timișoara-Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart*. Temesvár, 1934. 109–112.; Hermann Egyed: *Lonovics József*. In: Négy papi arckép. Vigília, 13. évf. (1948. március) 132–136.; Bodó Barna (szerk.): *Bánsági Magyar Pantheon*. Temesvár, 2009. 40–41. 1847-ben Lonovics a kormánypárt érdekében a kincstári javadalmak átszervezését és a Csanád megyei kincstári birtokokon egy önálló uradalmi ügyvéd alkalmazását javasolta Apponyi György főkancellárnak. Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM) 11. köt. Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r.: Barta István. Budapest, 1951. 106–107.

¹³ Urbán Aladár (s. a. r.): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemeztöri iratai*. H. n., 1999. I. köt. 152.

egy díszében Julius Jakob von Haynau báróval az áprilisi törvények (az uralkodó által szentesített polgári alaptörvények) érvényességéről.¹⁴

1848 májusában belépett a Párizsban alakult „*Institut d’Afrique*” egyesületbe, amelynek célja a rabszolgatartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. 1848 tavaszán–nyarán egyre elkeseredettebb küzdelmet folytatott egyházmegyéje demokratikus egyházkormányzatot követelő papságával. 1848 nyarán – a püspöki kar felkérésére – a papképzés reformjával foglalkozott. 1848. június 25-én az uralkodó egri érsekké nevezte ki, 1848. július 21-én kelt, a csanádi káptalanhoz intézett levelében örömmel tekintett vissza csanádi püspökként végzett tevékenységére.¹⁵

Hiába intették a magyarországi püspökök 1848. június 4-én kiadott pásztorlevelükben a klérust a világi folyamatoknak az egyháztól való távoltartása érdekében. Miközben az ordináriusok meghirdették a nemzeti zsinatot, és sürgették az üresedésben lévő püspöki székek betöltését, határozottan elutasították az egyházkormányzat esetleges reformját. „Mi sajnálkozásra méltó tévedésnek tartjuk, ha némelyek azon balvéleménynek adnak helyt, hogy a polgári kormányformák, s hatalomgyakorlat eredete iránti tanok a kath. egyházra illeszthetők, s ennek, mint tisztán lelki országnak a szerkezetében, az Istentől örök időkre megállapított rendet meg lehet fordítani, alulról fölfelé származtatván a kulcsok hatalmát. Vagy ha azt gondolják, hogy a polgári institutiókban változás történvén, ahhoz kell alkalmazkodni az egyháznak is.”¹⁶

A cölibátus eltörlését sürgette több szemináriumi tanár és plébános is 1848. június 15-ről keltezett felhívásában, az úgynevezett csanádi pontokban. A tanácskozást az egyházmegye arad-hegyaljai esperes-kerülete kezdeményezte (alesperes: Pfeiffer József), mondván, az országgyűlés előbb határozhat a papság sorsáról, mintsem püspökük összehívna a zsinatot. A Temesváron összegyűlt papok követelték a püspökök szabad választását és a felszentelésükkel kapcsolatos római jogok megnyirbálását, a püspökök alkotmányos (szótöbbséggel történő) kormányzását a szintén választott kanonokok segítségével, valamint a fő- és alesperesek demokratikus választását is. Egyházmegyei és nemzeti zsinatot kívántak valamennyi érintett katolikus pap bevonásával, továbbá az egyházi bíróságok és eljárások nyilvánosságát, a pártfogói jog eltörlését, a papságnak mint eltörlhetetlen jegynek a megszüntetését (a papságból való kilépés lehetőségét), a válóperes ügyek világi bíróságokra ruházását. A nemzeti zsinaton szerették volna elérni a szerzetesrendek feloszlását, civil ruha viseletét az oltárszolgálat kivételével, a konviktusok reformját és a magyar tanítási nyelv bevezetését, a káplánok és plébánosok arányosabb munkamegosztását, az agg papok számára nyugdíj, a papság számára állami fizetés biztosítását, az ünnepnapok, a breviárium, a böjt, a szertartások stb. reformját.¹⁷

Lonovics a maga részéről a zsinat pótlására szolgáló felhívást olyan merényletnek nyilvánította, „amely az Istentől eredt főpásztori elidegeníthetetlen kormányzási jogot, s ezzel

¹⁴ Ambrus József (szerk.): *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharczban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma*. Nagykikinda, 1892. 7.

¹⁵ Zakar Péter: *Püspöki életrajzok a 19. századból I.* (Lonovics József és Horváth Mihály). *Deliberationes*, 3. évf. (2010) 2. sz. 211–212.

¹⁶ *A magyarhoni tiszteletreméltó Clerusnak, Krisztusban kedves rokonink, s fiainknak az Úrban üdvözletet és atyai áldásunkat!* Pest, 1848, Húsvét utáni VI. vasárnap. (Nyomtatvány.) A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, *Encyclicae et Currentales de Anno 1848*:szám nélkül.

¹⁷ *Atyánkfiai, tisztelt paptársaink!* Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

az egyházi egységet, alárendeltséget s fegyelmet gyökerében támadja meg”, s egyúttal megtiltotta, hogy ilyen és ehhez hasonló felszólításokat köröztessenek az esperes-kerületekben. A reformköveteléseknek azonban már nem tudott gátat szabni.¹⁸ A csanádi pontok nyilvánosságra hozatalát követő ötödik napon Lonovics József is nyilvánosságra hozta az esperes-kerületi gyűléseken megvitatandó pontokat, melyek közül az első két helyen a katolikus egyház szabadságának biztosítása (a liberális állammal szemben), illetve a papi fegyelem korszerű szilárdítása állt. Egyúttal figyelmeztette papjait, hogy „a katolika egyház szerkezete lényegesen az episcopalis rendszerre van Isteni Mesterünkől fektetve, következésképp, hogy a püspöki hatalom csorbításában az egyház soha meg nem egyezhet”.¹⁹

Az úgynevezett temesvári pontokhoz csatlakozott a nagyikindai, valamint a torontáli középső esperesi kerület lelkészeinek a többsége is. Az előbbieket 1848. augusztus 7-én elutasították Lonovics József 21 pontból álló javaslatát a megtárgyalandó reformokról, majd Nagyikindán augusztus 28-án úgy határoztak, hogy „a június 15-éről Temesvárt kelt több plébános és tanár által kiadott pontokat egész terjedelmében pártolják”.²⁰

Az utóbbiak Törökbecsén 1848. szeptember 8-án úgy határoztak, hogy „az ismért temesvári 18 pontokat egész terjedelmükben magukévá tették”. Az aláírók között találjuk Várady János nagybecskereki, Kümmer János Henrik écskai, Matzek István katalinfalvi, Amend Frigyes tordai, Kovácsics Cézár csősztelki, Christ Károly lázáröldi plébánosokat és Béro János mollyfalvi adminisztrátort káplánjaikkal együtt. Csak Veszélovsky József törökbecsei alesperes-plébános jegyezte meg, hogy a cölibátus és a böjtök eltörlését csak anynyiban támogatja, amennyiben az „az isteni institutiók gyakorlatát nem veszélyeztetné”.²¹

Ugyancsak a papság nősülése és a radikális egyházi reformok bevezetése mellett kardoskodott Hegedűs Pál csanádi egyházmegyes hittanár, aki 1848-ban könyvet írt a csanádi pontok igazolására *Van-e az egyháznak szüksége, és mire?* címmel. A szerző művében a radikális egyházi követelések alapos összefoglalását adta. Erélyesen ostorozta a fennálló egyházi viszonyokat. Az egyház – szerinte – megemészti tehetségeit, papjai dúsgazdagok, illetve koldusok, a tudományos ismeretek nem járulnak hozzá az érvényesüléshez. Hegedűs bevallja, hogy a reformerők az egyházon belül inkább bíznak a nemzetgyűlésben, mint a klerikusokban. Követelte többek között az egyházkormányzat demokratikus átalakítását (a püspököknek, illetve az egyházkormányzatban részt vevő egyháziaknak a papság általi választását), melynek legfőbb szerve a megyei zsinat, ahol minden pap szavazhat. Sürgette még a patronatusi jogok eltörlését, a papságból történő kilépés szabaddá tételét, a szerzetesrendek és a papi nőtlenség eltörlését, segédlelkészek esetében a szolgálat arányos megosztását, a szemináriumi oktatás reformját, világi öltözeteket és az ünnepek számának csökkentését.²²

¹⁸ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 19. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1143.)

¹⁹ A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 1304.)

²⁰ A nagyikindai alesperesi kerület rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyikinda, 1848. augusztus 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

²¹ *Atyánkfiai, tisztelt paptársaink!* Hely és dátum nélkül. Kézirat, a középső-torontáli esperes-kerület papságának aláírásával. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

²² Hegedűs Pál: *Van-e az egyháznak szüksége, és mire?* Szeged, 1–84.

A csanádi pontok forrását főként a jozefinizmus jelentette, amely Magyarországon a reformkor végére már általánosan ismert és a liberalizmusban számos vonatkozásban továbbélő szellemi–politikai–kulturális irányzat volt. A jozefinizmus a vallás szerepét az állami keretek között az emberi jólét előmozdításában jelölte ki a józan ész figyelembevételével. Ez együtt járt a múlt és az egyházi hagyományok kritikus, helyenként ellenséges szemléletével, az „egyházi visszaélések” megszüntetésével és a „józan észnek megfelelő” egyház kialakításával. A janzenizmus és febronianizmus által előkészített episzkopális, kúria elleni törekvések mellett hamarosan a plébánosok számára is nagyobb függetlenséget követeltek. Az 1780-as években már az egyházalkotmány demokratizálására irányzott törekvések is jól érzékelhetők voltak. A jozefinisták általánosságban elutasítók voltak a szerzetesrendekkel szemben, mivel a visszaélések és a babonáság egyik forrását a szerzetesrendekben látták.²³

A reformkori egyházpolitikai vitáknak az egyházi vagyoni problémája mellett másik kedvelt témája a cölibátus eltörlése volt. 1842-ben Nyitra megye közgyűlésén javasolták a cölibátus megszüntetését, s a javaslat buzgó támogatókra talált a németkatolikus szekta (Johannes Ronge követői) magyarországi képviselői körében. Közöttük úttörő szerepet játszott Horárik János nyitrai egyházmegyes pap, majd aposztata, aki szerint „a civilizált keresztény emberiség átka, hogy az egyház az emberek ezreit eltiltja a házasságtól, vagy lehetetlenné teszi azt számukra”.²⁴ Kossuth Lajos maga is felajánlotta segítségét a cölibátus eltörléséhez az utolsó rendi országgyűlésen (1847–1848). 1848-ban azután – a sajtószabadság életbe lépését követően – számos katolikus pap adott ki cölibátus-ellenes röpiratokat, a kötelező cölibátus eltörlésétől remélve az egyháziak erkölcsiségének megszilárdulását és a papi hivatások számának növekedését.²⁵

A cölibátus elleni érvek korabeli széles tárházából idézünk fel néhányat: A cölibátus ellenkezik az Isten által teremtett ember természetével és Isten parancsával (szaporodjatok és sokasodjatok). Szent Pál is megvallotta, hogy nincs kötelező parancs a nőtleniségről. A biblikus érvek mellett történeti argumentumok is előkerültek: az egyházatyák, illetve a püspökök között a kereszténység első századaiban többen is családosak voltak (például Szent Gergely, Szent Hiláriusz stb.). Hivatkoztak a görög katolikus papság szentelés előtti házasságának lehetőségére, az anyagi természetű ellenérveket pedig a főpapság javainak arányosabb elosztásával akarták megoldani. A kötelező nőtlenség eltörlése a radikális papság szemében általános gyógyírnak tűnt az egyház előtt tornyosuló kihívások tömegével szemben.²⁶ Hegedűs Pál ezt így fogalmazta meg munkájában: „A nőtlenség eredendő bűne a papságnak, melyből a többiek sarjznak; és temetője, melyben erényei és elmetehetségei porlanak.”²⁷

A püspökhöz hűséges konzervatív és a temesvári pontokhoz ragaszkodó liberális klerikusok összeapását eredményezte a szegedi esperesi kerület papságának a Szent Dömötör plébánián 1848. augusztus 16-án tartott gyűlése is. A jegyzőkönyv szerint: „Reggeli 8 órakor az elnök [Kreminger Antal prépost-plébános] Sz[ent]misét néhány gyűlési tagok,

²³ Valjavetz, Fritz: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert.* Brunn–München–Wien, 35–45.

²⁴ Bohó Róbert – Tordai György (ford., bev. és jegyz.): *Horárik János harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841–1845 években.* Budapest, 1956. 67.

²⁵ Zsigovits Béla: *A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon.* Budapest, 1914. 100–115.

²⁶ Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése.* Budapest, 2002. 120–122.

²⁷ Hegedűs: *Van-e az egyháznak szüksége,* 42.

jelenlétükben végezvén, azon atyafiságos és hazafiúi üdvözlettel nyitotta meg a gyűlést, miszerint kinyilatkoztatá, hogy ennek még május havában kellendett megtartatnia, azonban jelen átalakulási korszakunk okozá, hogy ennyire elhalasztatott. Ezen elhalasztásban az egyház körül felmerülő eszmék tisztulását, a közigénylette kívánatok az egyház szelleme szerinti kifejlését hitte az elnök elérhetőnek.” A továbbiakban reményét fejezte ki, hogy ebben a kerületben senki sem lesz, aki az egyház sarkalatos tanait kétségbe vonná, „avagy az egyház Isten-rendelte püspöki rendszerét lényegében s kormányában megszorítani s a mostani világ formájához alkalmazni kívánhatná”. Hangsúlyozta, hogy kizárólag a Lonovics püspök által meghatározott pontok fölötti tanácskozássra jöttek össze. Három tárgyat említett: Lonovics József érseki és Horváth Mihály püspöki kinevezését, a magyar egyház főpapjainak tanácskozmányi pontjait, továbbá a megyei tanácskozmányra meghívó iratot. Ezt követően felolvasták a püspöki körleveleket, majd rátértek a Lonovics által javasolt pontok megvitatására.²⁸

Kreminger ezt követően kérte, ha valakinek van javaslata, azt tegye meg. „Bokányi József úr erre, mint nevezé, a Csanádi papság 18 pontjait, mint indítványát, átnyújtá. Mire az elnökség megjegyzé, hogy miután ez hozzája hivatalos úton nem érkezett, azt úgy minden kifejtés nélkül el nem fogadhatja, hanem szíveskedjék akár élő szóval, vagy nyomtatás, vagy írásból részletes indítványt tenni és nézeteit formulázni.” Ezt követően kis híján megszakadt a tanácskozás. A kisebbség Kreminger vezetésével ellenezte, hogy a püspök a megye által szabadon választott tanáccsal kormányozzon. Bizek Károly szeged-belvárosi káplán erre azt a közvetítő javaslatot tette, hogy a tanács akarata teljesüljön két vagy három meghányás után. Szűcs János rókusai segédlelkész felolvasta a többször említett temesvári pontokat, és azokat nyomtatásban is átadta Kremingernek. A többség ezekhez ragaszkodott azon megjegyzésekkel, hogy rájuk nézve a püspöki pontok egészen ki nem elégítőek. Végül „Bokányi József úr tüzetesen s kiválólag megindítványozta a papi nőülés behozatalát, mire azonban Elnök, titkár, Szűcs Antal, Melicher János és Gál Dámaszcén nem nyilatkozott.” Az elnököt és Gál Dámaszcént már meghívták az egyházi tanácskozmányra, követül Bíró Fülöpöt, Szűcs Antalt és Bizek Károly segédlelkészt választották. A többség Szűcs Antal ellen óvással élt, mire ő ellenővást nyújtott be. A szegedi kerület gyűlésén tehát a változást sürgetők álláspontja kerekedett felül.²⁹

A radikális papság, amely alapvetően szerette volna demokratizálni az egyházkormányzatot és bevezetni az állami életben megvalósuló alkotmányos, nemzeti elveket is tartalmazó rendszert a katolikus egyházba, 1848–1849-ben számíthatott a liberális magyar állam támogatására is. A délvidéki kisháború, illetve az önvédelmi harc kibontakozása megakadályozta a tervezett nemzeti zsinat megtartását. Lonovics Józsefet az uralkodó 1848. június 25-én egri érsekké, Horváth Mihály hatvani prépostot pedig csanádi püspökké nevezte ki. Tekintettel arra, hogy egyiküket sem prekonizálták, Lonovics továbbra is gyakorolta püspöki joghatóságát a Csanádi egyházmegyében, s az egyházmegye kormányzatát segítette az is, hogy Fábry Ignác címzetes püspök és általános helynök továbbra is a helyén maradt.

A csanádi káptalan július 11-én tartott üléséből tudatta az egyházmegye papságával a kinevezéseket. Örömmel üdvözölték az új püspököt, akit mielőbb szerettek volna körükben üdvözölni. Horváth Mihály válaszában szerényen kiemelte, váratlanul érte a királyi kegyelem, amely főpásztorrá emelte. Ha nem lenne meggyőződve arról – írta –, hogy életviszo-

²⁸ A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged-Sz. dómei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

²⁹ A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged-Sz. dómei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

nyai alakulását a gondviselés irányítja, visszariadna fényes hivatásától. Megszokva, hogy alázattal vesse alá magát a gondviselés rendeleteinek, hivatalát a szent vallás és az egyház javára és a rábízott egyházmegye felvirágoztatására fogja felhasználni. E munkában számított a káptalan közreműködésére is.³⁰

A helynökök

Fábry Ignác Lonovicssal együtt költözött Temesvárra; kezdetben irodaigazgató volt, majd kanonokká és 1839. január 1-jén általános helynökké lépett elő. 1847 augusztusában váradi tankerületi igazgatóvá is kinevezték.³¹ Fábry és Lonovics szoros baráti viszonyát bizonyítja az a levél, amelyet a püspök 50. születésnapján Pesten, 1843. január 31-én intézett helynökéhez. A készítenő ornátusoktól kezdve, amelyekhez Rómában kellett alapanyagot vásárolni, az aradi közgyűlés hírein, a különféle diszpozíciókon át egészen Lonovics szakácsa ügyességének próbára tételéig minden fontos és kevésbé fontos hírről és tennivalóról is beszámolt helynökének.³²

Fábry Lonovicsnál is konzervatívabb felfogású pap volt, aki nem nézte jó szemmel a márciusban elkezdődött változásokat, és ennek következtében több ízben le akart mondani vikáriusi hivataláról, egészségi állapotára és tanulmányi főigazgatói hivatalával járó sok teendőjére hivatkozva. Lonovics végül 1848. augusztus 27-én felmentette, és javaslatának megfelelően Róka József éneklőkanonokot nevezte ki általános helynökének. Róka püspöke atyai bizalma megnyilvánulásának tekintette kinevezését, és utalt a papság körében megnyilvánuló fegyelmi problémákra is: „...ha szereim eleibe állítom a jelen üdőknek viszonyosságait – írta Temesváron 1848. szeptember 3-án kelt válaszában –, melyek különben is papi állományunkra naponként nehezdednek, és azt: hogy paptársaink kivétlen az engedelmesség zablját, szabadság címe alatt hagyják magukat a kétséget nem szenvedő önnön veszedelmök örvényébe sodortatni: megvallom, oly teher nyomandja gyenge vállaimat, hogy nagy szerencse lesz, ha alatta le nem fogok roskadni”.³³ Csak az vigasztalta, hogy naponta kikérhette Fábry tanácsait.

Ilyen körülmények között köszöntött be az októberi válság. Az 1848. október 3-ra datált uralkodói manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, az országot hadi törvények alá helyezte, és egyúttal Josip Jellačićot nevezte ki a magyarországi császári királyi haderő főparancsnokává. Georg Rukavina császári királyi altábornagy, Temesvár parancsnoka október 10-én kihirdette a manifesztumot, és felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak. A főhadparancsnokság a csanádi szentszéktől is engedelmisséget követelt, Ludwig Piret tábornok nyomban átírt a szentszéknek, megküldve a Temesvárt ostromállapotba helyező manifesztumot, valamint néhány példányt öfelsége október 3-i manifesztumából, amelyet a templomokban közhírré kellett volna tenni. A vármegyei hatóságokat ugyanakkor lázítással vádolta a levélíró. Az intézkedések céljaként egyedül a „forradalmi üzelmek” elnyomását jelölte meg, és hangsúlyozta, hogy a nép kivívott szabadságát és jogait nem fenyegeti veszély.³⁴

³⁰ Márki Sándor: *Horváth Mihály (1809–1878)*. Budapest, 1917. 86–87.

³¹ Bugarsky, Stevan (ed.): *Lyceum Temesvariense*. Temesvár, 2008. 513–514.

³² Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung 64/31-1.

³³ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1521.

³⁴ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1675. A haditanáccsal és Temes vármegyével lefolytatott levelezést ismertette Sarnyai Csaba Máté is, de ő Piret aláírását Rukavinának olvasta. Sarnyai Csaba Máté: *Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai*

A szentszék azonban másnap elutasította a bánsági főhadparancsnokság kérését. Az indoklás szerint a manifesztum nem a törvényes úton érkezett a szentszékhez, hiszen az 1848:III. tc. „a Budapesten székelő felelős magyar minisztériumot jelölve ki azon ösvényül, melyen a felsőbb rendeleteknek, valamint minden egyéb honi, úgy az egyházi hatóságokhoz is kell leérkezniök”. Másrészt a szentszék feltételezte, hogy a vármegyei hatóságok törvényes úton járnak, így a velük szembeni fellépés forradalomhoz és anarchiához vezetne. A kihirdetés tehát „a rend és közbátorság érdekében nélkülözhetlen kegyelet – s engedelmességnek a nép kebeléből kiirtása –, és ezáltal minden forradalmak legveszélyesbikére, a közállományi s társadalmi biztosítókat egyaránt megdöntő fejtelenségre vezetne”.³⁵

Közben Temes vármegye is Fábry Ignáchoz fordult, és – az uralkodói manifesztum törvényteleniségével érvelve – felszólította, hogy az október 3-i manifesztumot a papság ne hirdesse ki. A szentszék válaszában megnyugtatta a vármegyét, hogy már a megye kérését megelőzően elhatározták, hogy nem hirdetik ki a manifesztumot, mivel a király által szentesített, törvény által evégre kijelölt magyar kormány mellőzésével született, és célja „a törvényes hatóságok irányában a rend és közbátorság érdekében nélkülözhetlen kegyelet s engedelmességnek a nép kebeléből kiirtása”.³⁶

Rukavina altábornagy, Ludwig Piret báró altábornagy, bánsági főhadparancsnokkal egyetemben október 21-én kiáltvánnyal fordult az öfelségéhez, „Magyarország alkotmányos királyához” hű lakossághoz, amelyben az október 3-i manifesztumra hivatkozva tudatták, hogy a megyei magisztrátust feloszlatták, és ideiglenes megyei bizottmányt hoztak létre, továbbá biztosokat neveztek ki, az uralkodóhoz hűséges községek fegyverbe szőlítették, hogy az őket „megsemmisüléssel fenyegető, forradalmi magyar kormánnyal szemben” egysegesen tudjanak fellépni.³⁷ A Temesvári Bizottmány október 24-én bejelentette, hogy miután a megyei hatóság megtagadta az uralkodó rendeleteinek teljesítését, feloszlatták, és a Bizottmány feladatát a rend fenntartásában jelölte meg.³⁸ Egy másik lakossághoz intézett kiáltványában a császár ajándékának nevezte a szabadságot, amit a lakosság elnyert. Sajnos létezik egy párt – folytatta a komité –, amely a császár lágyszívűségével visszaél, és őt szent jogaiban meg akarja rabolni. A szerzők (Piret, Ambrózy Lajos báró és Zsivkovics Panteleimon temesvári ortodox püspök) nyomatékosan hangsúlyozták a személy- és vagyonbiztonság fenntartásának fontosságát, és mindenkit rögtönítélő katonai bíraskodással fenyegettek meg, aki a császári manifesztum, illetve az uralkodó ellen bármit is tenni merészelne.³⁹

A Csanádi egyházmegye támogatását a magyar kormány is igyekezett a maga számára biztosítani. Vukovics Sebő fő kormánybiztos Szegeden 1848. október 26-án kelt levelében felszólította a csanádi szentszéket székhelye áthelyezésére. „Miután a temesvári várpa-

parancsnoksággal szemben 1848 októberében. Korunk, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 106–108.

³⁵ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1675.

³⁶ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1683.

³⁷ ÖStA Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/74. Nyomtatvány.

³⁸ ÖStA Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/75. Nyomtatvány.

³⁹ ÖStA Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/76. Nyomtatvány. Megjegyzendő, hogy Zsivkovics Panteleimon 1848. május 23-án még amiatt panaszkodott Batthyány Lajosnak, hogy az ortodox vallásúak fájdalmára a katonai hatóságok az arra érdemes tisztek helyett „udvari kegyenceket” léptetnek elő. MOL 1848/49-i minisztériumi levéltár. Hadügyminisztérium, általános iratok (H 75) 1848:168.

rancsnokság hazánk ellen nyílt ellenségeskedés terére lépett – írta Vukovics –, s minden hatalmat erőszakosan magához ragadva az alkotmányos testületek működését azon vár körében lehetetlenné tette: ez okból hivatalosan szólítom fel a főtisztelendő káptalant, hogy székét biztos, s alkotmányos kormányunknak hódoló helyre áttenni mihamarabb méltóztassák. E felszólításom nem teljesítése Magyarország kormánya előtt nem csak engedetlenségnek, hanem árulásnak feljegyezve leendőne.”⁴⁰ A szentszék ezúttal Vukovics kérését utasította el. A káptalan feladata az – indokolták döntésüket a kanonokok –, hogy a püspöki szék megüresedése esetén káptalani helynököt válasszanak. Jelenleg Lonovics József még püspök, mivel nincs megerősítve érseki kinevezése. „Az egyházmegye kormánya tehát, habár az ostromállapotba helyezettett várból ki lenne is mozdítandó – vonták le a következtetést –, a káptalannak kimozdítását nem igényeli.”⁴¹ A kanonokok ráadásul nem lanknak mind Temesváron, ezért a temesvári ostromállapot a káptalan kimozdítását nem teszi szükségessé. Rámutattak arra is, hogy közhitelességű levéltárunk székesegyházunkhoz van kötve, így „levéltárunkat, melynek minden tűzágyúzás [!] elleni megóvásáról vagy gon-doskodva, jobb időig bezárnunk, eziránt egyenes s világos felsőbb parancsolatot várunk”. Továbbá székesegyházukban naponta „Isten dicséretére, közjóért, békéért, áldásérti könyörgésre köz isteni szolgálatban megjelenni” tartoznak. Ezt a gyakorlatot, bármilyenek a polgári viszonyok, megszüntetni nem szabad. Ha elhagynák a székesegyházat, azt a hívek botrányosnak találnák. Végül biztosították Vukovicsot, hogy nem fognak alkotmányellenes útra lépni.⁴²

A szentszék ebben a helyzetben még október 28-án a budapesti Vallás- és Közoktatás-ügyi Minisztériumhoz fordult utasításért. Feliratuk hangneméből érezhető, mennyire rossz-szul esett nekik Vukovics felszólítása. Szorongatott helyzetükben igyekeztek a helybeli hadi hatóság igényeit, „amennyire azok honunk iránti köteleességünk érzetével s hazafiságunkkal ellenkeznek, kikerülni”, s egyházi teendők korlátai között menedéket találni, de most „újabb szorongattatást egy oly részről tapasztalunk, melyről azt legkevésbé vártuk”. Vukovics Sebő országos biztos rájuk parancsolt, hogy Temesvárról költözzenek el. Csato-lták a felszólítást és arra adott válaszukat, kérték, hogy tőlük, „kiket mindeddig kötele-ségünk érzete, s honunk iránti rendíthetetlen ragaszkodás híven kísért”, minden veszélyt há-rítson el a minisztérium, ha szükséges, adjanak ki törvényszerű utasítást, „melyet lehető-képp a legnagyobb készséggel követendünk”.⁴³

Október 28-án a temesvári császári haditanács is elvesztette a türelmét, és követelte, hogy a szentszék három órán belül válaszoljon a feltett kérdéseire: 1) Illegálisnak tartják-e a jelenlegi budapesti kormányt? 2) Elfogadják-e teljes terjedelmében az október 3-i királyi manifesztumot? 3) Feltétel nélkül alávetik-e magukat az ostromállapotnak és a temesvári haditanácsnak? Ha nem – folytatódott a fenyegető hangvételű levél –, akkor felosztatják őket, és az egyházmegye kormányzásával egy ideiglenes konzisztóriumot bízna meg.⁴⁴

⁴⁰ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1156.

⁴¹ A csanádi szentszék – Vukovics Sebőnek. Temesvár, 1848. október 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

⁴² A csanádi szentszék – Vukovics Sebőnek. Temesvár, 1848. október 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül. Érdekes, hogy Sarnyai Csaba Máté, akinek közleménye számos új eredményt hozott, Vukovics kérésének elutasításáról egyetlen szót sem szólt. Sarnyai: *Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban*, 106–111.

⁴³ A csanádi szentszék – A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Temesvár, 1848. október 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

⁴⁴ Itt Sarnyai Csaba Máté félreértette az iratot, hiszen azt írta, a katonai parancsnokság azért is meg-kívánhatja az azonnali választ, „mivel egyedül a megyés püspök kompetenciájába tartozik, hogy az

A kanonokok által 1848. október 31-én megfogalmazott válasz aligha nyerte meg a temesvári császári haditanács tetszését. A káptalan először is leszögezte, hogy az 1848:III. tc. alapján fennálló budapesti kormányt tekinti törvényesnek, ha ott más kormány létezne, akkor az törvénytelen. Az október 3-i királyi manifestummal kapcsolatban kinyilvánították, hogy V. Ferdinánd alkotmányos királyuknak „királyi jogainak, méltóságának, hatalmának védelmezésére vagyonunkat életünket, vérünket elszánt készséggel ajánljuk, az ő parancsainak az alkotmány általa szentesített törvényeink értelmében engedelmeskedni mindenkor tartozunk”. Konkrét kifogásokat is megfogalmaztak: az október 3-i leiratot nem hozzájuk, hanem az országgyűléshez intézték, hozzájuk ezen leirat törvényes úton nem érkezett meg, pontjai között az 1848:III. tc. megerősítésén kívül nem találtak olyat, ami a szentszéki teendőkre vonatkozott volna. Végezetül – írták – egészen más s különböző köre lévén a haditanácsnak és más az egyházi hatóságnak, nem avatkozhatnak bele a másik hatóságába, nem akarnak „vak eszköz gyanánt használtatni”. Miután „szabadon, s törvényes korlátai között itt nem működhetik a szentszék, önként megszűnik, s a megyének azon része, hol önállóságát találandja, a hívek szolgálatja s vigasztalása végett menekülni fog”.⁴⁵

A hadiállapot kihirdetése következtében a szentszék végül Temesváron maradt, de Róka József apátkanonok Oltványi Pál társaságában, aki egy makói kofa kocsijára előzőleg felpakolta a jegyzőkönyveket és ügyiratokat, 1848. november 1-jén Makóra menekült, ahol a csanádi püspök rezidenciájából irányította tovább az egyházmegyét. A későbbiekben csatlakozott hozzá a Temesvárról már korábban a fővárosokba utazott Mihálovics József és Hopf János is.⁴⁶ Az események ismeretében némileg meglepő, hogy Vukovicsnak nem csak Róka Józsefről, hanem a Temesváron osztrák fennhatóság alatt maradt szentszékről is nagyon pozitív véleménye volt. Mint írta, „a csanádi szentszék s e püspök megye legtöbb lelkeszei szilárd hazafiság példáját adták. A szentszék elnöke, Róka József őrkanonok hatóságát Makóra tette át, a várban maradt kanonokok pedig szenvedőleg viselték magokat, segédkezett a várkormánynak egy sem nyújtott.”⁴⁷

Történészeink többsége úgy ítélte meg, az egyházmegye ezzel kettészakadt, a magyar kormányhoz hű részt a továbbiakban Róka József irányította Makóról, míg a császáriakhoz hű részt Temesváron Oltványi István őrkanonok, püspöki helynök vezette.⁴⁸ Az események

elvárásokhoz nem alkalmazkodó püspöki szentszéket fölösszlassa és más »az ő kívánatai előtt inkább meghajló személyzettel« váltása fel.” Sarnyai: *Határozott kiállás egy történelmi pillanatban*, 108. Az eredeti iratban azonban nincs szó püspökről: „...als sonst der k.k. Kriegsrath das gegenwärtig bestehenden Consistorium factisch aufgelösen und zur Leitung der Angelegenheiten ein provisorisches Consistorium zusammenzusetzen sich bemüssiget sehen würde.” Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1759. Rukavina levelét és az arra adott szentszéki választ egyébként helyes magyar fordításban közölte már *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma*, 18–19.

⁴⁵ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1759. A választ ismerteti: Sarnyai: *Határozott kiállás egy történelmi pillanatban*, 108–109.

⁴⁶ *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma*, 263–264.

⁴⁷ Bessenyei Ferenc (szerk.): *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből*. Budapest, 1894. 367.

⁴⁸ Tamási Zsolt: *A katolikus egyházi vezetés önvédelmi törekvései az 1848 1849-es forradalom leverése után*. Történelmi Szemle, 51. évf. (2009) 3. sz. 363.; Sarnyai: *Határozott kiállás egy történelmi pillanatban*, 110. Miklós Péter Oltványi helyett Fábry további helynökségéről írt. Miklós Péter: *Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből*. Századok, 144. évf. (2010) 3. sz. 639. Varsányi Péter István Fábry József [!] és Róka József helynökségéről írt. Makó története, 4. köt. Blazovics László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig*. Makó, 1993. 444.

azonban némileg másként alakultak. 1848. október végén kizárólag Róka József rendelkezett helynöki megbízatással, még hozzá rendkívül széles körűvel. Október 19-én ugyanis Lonovics József püspök jelentősen kibővítette helynöke joghatóságát. „Jelen helyzetemben szükségesnek tekintvén – írta Lonovics Rókanak –, miszerint azon hatalmat, mellyel főt[isztele]tű Uraságotat püspöki Helynökömmé lett kineveztetése alkalmával felruháztam, az általam szabott határokon s jöggörön túl tágítsam, főt[isztele]tű Uraságotat ezen felhatalmazom, hogy helynöki minőségében ezentúl legjobb belátása szerint azon tárgyak s ügyek iránt is intézkedhessék, melyeket ugyanakkor enmagamnak világosan fenntartottam, s ezúttal csupán a Sz[ent] Széki ülnököknek kinevezését, a római Sz[ent] Székke-li levelezést tartom fel magamnak, őszintén óhajtván, miszerint főt[isztele]tű Uraságotnak az eként nevelt lelki hatalommali sáfárkodását Isten Sz[ent] kegyelme kísérje, s az ő dicsőségére s a megye közjávára sikeresítse.”⁴⁹

1848 őszen tehát szó sem volt két helynökről, az egyházmegye irányítása a gyakorlatban Róka József kezébe került. Ő nem halogatta a teendőket, 1848. november 2-án tájékoztatta eltávozásának okairól és Makóra történt átköltözéséről az alespereseket, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, a magyar kormány hivatalos lapját, a Közlönyt, továbbá Arad, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes és Torontál vármegyék közönségét is. A vármegyékhez intézett tájékoztatás többek között ezeket tartalmazta: „A temesvári várban törvény s alkotmány ellen fellázadt katonai őrség merényei napról-napra súlyosbodnak, és már annyira terjedtek, hogy valamint minden egyéb törvényes, úgy ezen püspöki megye egyházi hatóságának sem állotta önállását és függetlenségét megtámadni, és a törvényes vármegyei hatóság helyébe általa önkényesen behelyezett helybéli bizottmány alá vetni akarta. Ily körülmények közt halasztást nem szenvedő kötelességemnek ismertem Temesvárról, hol püspöki helynöki hivatalomat sikeresen többé úgy sem folytathattam volna, eltávozni, és azt ide Makóra, hová mai nap megérkeztem, áttenni. Mit is a tisztelt vármegyei közönségnek azon hivatalos megkeresés mellett van szerencsém megírni: miszerint ezen püspökmegyei hivatalhoz és székhöz intézendő mindennemű közleményeit ezentúl nem Temesvárra, hanem ide, Makóra irányozni méltóztassék.”⁵⁰

A Krassó megyéhez intézett levél a császári hatóságok kezébe került, mire a temesvári császári haditanács válaszul 1848. november 19-én hazaárulónak és törvényen kívül állónak nyilvánította Róka Józsefet, amiről a temesvári szentszék mind az érintettet, mind a magyarországi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot értesítette.⁵¹ Lonovics József püspök már 1848. december 1-jén megkísérelte Fábry Ignácot is kinevezni helynökévé, különösen a megye azon részére, ahová Róka nem tudott eljutni. Lonovics szerint miután Róka Józsefnek az egyházmegye Maroson túli részével igen megnehezült vagy megszűnt a közlekedése, „míg a megyében jelenleg létező szomorító körülmények tartandanak, főt[isztele]tű Róka József Helynök mellé általánosan az egész megyére ugyan, de különösen a megye mindazon részeire nézve,” melyekkel Róka működése nehezítve vagy akadályozva van, kinevezi püspöki helynökének Fábry Ignácot, aki ugyanazokkal a jogokkal bír, amivel Róka.

⁴⁹ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1726.

⁵⁰ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1760. Az irat fogalmazványát Oltványi Pál készítette, majd az időközben Makóra érkezett Hopf József cerimoniárius átfogalmazta. Kováts Sándor: *A Csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. 1806–1906.* Temesvár, 1908. 369.

⁵¹ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1818. Róka József – Krassó vármegye közönségének. Makó, 1848. november 2. Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es fond 3/46. Eredeti tisztázat.

Sem Róka, sem Fábry joghatóságát nem akarja korlátozni, „egymás iránt nem alárendelt, hanem koordinált állásban fognak lenni, saját körükben teendő intézkedéseik egymás irányában változtathatók nem lehetnek”.⁵² Lonovics megemlítette, ha Fábry nem vállalná a helynökséget, akkor az ugyanazon feltételekkel Oltványi Istvánra ruházandó.⁵³

Lonovics József a temesvári császári haditanács Rókát elítélő döntéséről tudomást szerezve már 1848. december 19-én felszólította helynökét, hogy „a szóban lévő ügyét és baját siessen a temesvári főhadai parancsnokságnál s illetőleg az ottani haditanácsnál mielőbb kiegyenlíteni”.⁵⁴ Ezt követően tagja volt az 1848. december végén Windisch-Grätzhez indított küldöttségnek, majd visszatért a fővárosokba.⁵⁵ Alig foglalta el a császári hadsereg 1849. januárjában elejét Pest-Budát, 1849. január 10-én Pesten kelt levelében Lonovics ismét sürgette Róka Temesvárra utazását, „mivel annak további halasztása azon hivatalos viszonyról fogva, mely köztem és Főt[isztele]tű Uraságod közt létezik, csak saját compromissiomra fogna szolgálni”. Tekintettel arra, hogy Temesvárral már megnyílt a közlekedés, „a megyehivatalnak helye ezentúl már csak a székváros lehet”, végül kifejtette abbéli kívánatát, „hogy a helynökségi személyzet, amennyiben e hó utoljái nem lehetne, a jövő március közepeig térjen vissza”.⁵⁶

Lonovics kísérlete a két vikariátus egyesítésére Róka ellenállása miatt nem járt sikerrel. Makóról azt válaszolták Lonovicsnak, hogy a püspök levelét nem lehet Temesvárra beküldeni, „s hogy főt[isztele]tű Róka József Helynök Úr működésében addig a bánati vidékekre nézve sem találván különös akadályt”, egy második helynök iránti rendelkezés pedig „könynyen kellemetlen collokiokat, s zavart fogna előidézni”, nem is szólva arról, hogy Róka, ha szükséges, helyettes helynököt maga is kinevezhet. Lonovics akkor felfüggesztette rendelte hatályát, 1849. február 10-én azonban újra életbe léptette azt. Azzal érvelt, hogy miután megnyílt Pest és Temesvár között a közlekedés, és „a megye mindinkább növekedő szüksége azt mellőzhetlenül kívánja: a fentebb érintett intézkedésemet ezennel megújítom”.⁵⁷

A két vikariátus

Most tehát valóban két helynöke volt az egyházmegyének, joghatósági szempontból is rendkívül érdekes megoldással, hiszen a helynökök nem voltak egymásnak alárendelve. Rókát a temesvári császári haditanács 1849. február 15-re maga elé idézte, Rukavina állítólag még arról is biztosította Fábryt, hogy a makói helynök mindössze egy hónapos szeminaryi fogsággal fog bűnhődni vétkei miatt. Fábry erre felkérte Rókát, hogy jelenjen meg Temesváron. Róka azonban Temesvárra csak egy levelet küldött, ő maga a magyar kormány és országgyűlés új színhelyére, Debrecenbe utazott. Az előzményekhez tartozik, hogy 1848 decemberének végén Horváth Mihály kinevezett püspök Makón megtiltotta Rókának a temesvári utazást, és kilátásba helyezte neki a szatmári püspökséget.⁵⁸ Horváth Mihály az egyházmegye irányításába csak különleges alkalmakkor avatkozott, a lelki ügyek intézése így teljes egészében Róka József maradt, miközben Horváth a viharos idők közepette

⁵² Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

⁵³ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

⁵⁴ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Oltványi István 1849:1.

⁵⁵ Beér János (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés.* Bev.: Beér János és Csizmadia Andor. Budapest, 1954. 831. Urbán: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemeztörvényi iratai*, 2. köt. 1666–1677.

⁵⁶ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Oltványi István 1849:1.

⁵⁷ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Róka József 1850:53 melléklete.

⁵⁸ Kovács: *A Csanádi pappnevelde története*, 370.

csöndesen dolgozott a makói kastélyban, misézett a szomszédos kápolnában vagy sétált a tizenegy holdas kertben.⁵⁹

Fábry közben elhatározta, hogy miután Rajačić szerb pátriárka biztosította az állomáshelyükre visszatérő katolikus papok személy- és vagyónbiztonságát, útra kel Szegedre, hogy a menekült lelkészeket rávegye a visszatérésre. Az utazásról hiába próbálták meg lebeszélni mind Rukavina, mind pedig a temesvári káptalan tagjai, február 6-án útnak indult Makón át Szegedre.⁶⁰ Útközben 1849. február 8-án Bébán a szintén szerb-császári szimpátiával vádolt Bíró Fülöp bébai plébánosnál szállt meg, aki ugyanúgy le akarta beszélni az utazásról, de Fábry nem hallgatott rá.⁶¹

Másnap reggel Fábry Kiszomborra érkezett, amely község csak egy nappal azelőtt szabadult fel a szerb-császári haderő megszállása alól. A helységben sok bántásig menekült tartózkodott, akik fennhangon szidták a császárt és a szerbeket, akik miatt földönfutók lettek. Fábry védelmére kelt a császárnak, és megpróbálta lecsillapítani a lakosságot. Többek között azt mondta, hogy kár volt a falujukat elhagyni és a szerbeknek prédául odahagyni, mert hamarosan helyre fogják állítani a törvényes rendet. Felszólította az embereket, hogy ne bántsák a császárt, mert az nem tudja, mi történik a Délvidéken. Erre a tömeg kis híján meglincselte, a nemzetőrök letartóztatták, és Makóra szállították.⁶²

Fábryt Makóról Szegedre, majd Nagyváradra hurcolták, ahol vésztörvényszék elé állították, amely azonban felmentette, így ügye polgári peres üggyé változott. A nagyváradi nagyprépost házából a temesvári helynök augusztus elején Radnára, majd augusztus 14-én Temesvárra érkezett, ahol nyomban átvette vikáriusi hivatalát az őt távollétében helyettesítő Oltványi Istvántól.⁶³ Lonovics József csak márciusban értesült Fábry letartóztatásáról, és mint a káptalannak megírta, hazabocsátása érdekében semmilyen lépést sem tehetett. Március 10-én kelt levelében ugyanakkor megerősítette Oltványi István apát és örkanonok helynöki kinevezését Rókához hasonló joghatósággal.⁶⁴ 1849. március végén Lonovics titokban 2000 forintot küldött Windisch-Grätznek a császári királyi katonai kórházak javára, majd fürdőkúrára Marienbadba távozott.⁶⁵

Közben a két vikariátus küzdelme egyáltalán nem ért véget. Rókát távolléte alatt Mihálovics (Munkácsi) József címzetes kanonok helyettesítette Makón. Nem sokkal Fábry fogságba esését követően Lonovics József és Oltványi István megpróbálták megszüntetni a makói vikariátust. Mihálovics Makón csak 1849. március közepén értesült Oltványi kinevezéséről. Kérte Oltványit, másolja le neki Lonovics levelét a vikariátus megszüntetéséről. Nekik – írta Mihálovics Oltványinak 1849. március 28-án – az egész Bánsággal volt össze-

⁵⁹ Márki: *Horváth Mihály*, 92–93.

⁶⁰ A Csanádi Káptalan – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. február 25. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

⁶¹ Temesvári Egyházmegyei Levéltár Personalien, Farkas János 1849:360.

⁶² Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. 210–211.

⁶³ *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma*, 268. Ambrus szerint Fábry utazásának célja Róka Temesvárra hívása volt, a csanádi káptalan fentebb idézett levele tükrében azonban ennél többről volt szó. A Csanádi Káptalan – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. február 25. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

⁶⁴ Lonovics József – A Főtiszteletű Káptalannak. Pest, 1849. március 10. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

⁶⁵ Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. 3. köt. Budapest, 1965. 133.

köttetésük, kivéve Temesvárt és környékét. A temesvári vikariátus azonban 10-15 plébánia miatt igen terhes volna, mert a katonaság által oly függőségbe lenne kényszerítve, amit a magyar kormány hazaárulásnak bélyegezne. Azt javasolta, várják meg a fejleményeket, hiszen Róka fel van hatalmazva Lonovics által a vikáriusi hatalmát átruházni. Hivatalában legyen óvatos, kerülje a politikai dolgokat – javasolta a temesvári helynöknek. Róka József 1849. február 5-én a császári csapatok elől Váradra menekült, és vikáriusi hatalmát távolléte idejére Mihálovicsra ruházta. Alkalmat keresett, hogy levelét Temesvárra küldhesse, midőn Fábry úr szerencsétlen esete februárban közbejött. Fábry úr és Róka Nagyváradon találkoztak. Tovább folytatták Makón a vikáriusi munkát, mert a Maroson inneni hívek el voltak vágva Temesvártól, és mert Lonovics szabad akarata kifolyásának csak december 1-jén kelt intézkedését tarthatják, hiszen jelenleg „bizonyos hatalom járma alatt nyög”. Nagyságod vikariátusát az elfoglalt részekre nézve elismerjük – írta Mihálovics –, de azt nem, hogy Róka vikariátusa megszűnt volna. Végül reményét fejezte ki, hogy a magyarok hamarosan győzelmet aratnak: „A hadak kimenetele Isten kezében van, mi erősen hisszük, hogy a rác dicsőségnek Bánátban néhány hét múlva még porai sem fognak láttatni. Pest nem sokára miénk.”⁶⁶

A makói vikariátus ezt követően a szabadságharc leveréséig folytatta tevékenységét. Oltványi Pál közvetítésével még 1849 márciusában azt kérték Lonovicstól, hogy legalább három esperes-kerületben: a makóiban, az aradiban és a szegediben hadd folytathassák helynöki tevékenységüket, elvégre azokat a kerületeket úgysem lehetne Temesvárról kormányozni. Oltványi István nem ellenezte a kérés teljesítését, sajnos a püspök válasza nem ismeretes előttünk.⁶⁷ Mihálovics 1849. június 1-jétől a magyar hadügyminisztérium osztálytanácsosaként tevékenykedett tovább.⁶⁸ 1849 augusztusának elején a császári csapatok elfoglalták Makót, Róka ismét menekült, a vikáriusi hivatalban egyedül Oltványi Pál maradt, akit Mihálovics már korábban Temesvárra akart küldeni, de nem vállalta az utat. Most viszont – Fábry sürgetésével összhangban – Oltványi Pál összehajlította az iratokat és augusztus 18-án szerencsésen megérkezett Temesvárra.⁶⁹

Horváth Mihály kinevezett (de nem prekonizált) csanádi püspökként még nem kormányozhatta egyházmegyéjét,⁷⁰ bár Lonovics József bizonyos személyi döntéseknél konzultált reménybeli utódával a tennivalókról.⁷¹ A nádori és kamari levéltárban tervezett kutatások mellett⁷² Horváth így inkább politikai jelentőséggel bíró ügyekben intézkedett, különösen szívén viselte a „csanádi egyházmegyéhez tartozó, és a dúló ellenség által megszállott he-

⁶⁶ Mihálovics József – Oltványi Istvánnak. Makó, 1849. március 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849: szám nélkül.

⁶⁷ Oltványi István – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. március 27. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Canonicus Oltványi István 1849: szám nélkül.

⁶⁸ Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest, 1999. 146.

⁶⁹ *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma*, 269.

⁷⁰ Korizmic Antal 1848. július 3-án kelt levelében értesítette a Csanádi szentszéket Horváth kinevezéséről. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

⁷¹ Bugarsky: *Lyceum Temesvariense*, 211.

⁷² Horváth Mihály 1848. december 14-én kapott engedélyt a nádori és kamarai levéltárban található anyagok lemásolására. KLÖM 13. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848 szeptember – december*. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. 752.

lyekről” elmenekült papok és tanítók segélyezésének az ügyét.⁷³ 1849. április 26-án kelt kérelmére, nyugtájára, fél évre 1000 pengőforintot utaltak ki Róka József helynöknek kiesett jövedelmei pótlására.⁷⁴

Arra is volt ideje, hogy a hadsereghez látogató Kossuthot – 1849. március 24-én kért és kapott engedélye birtokában – elkísérje a tavaszi hadjárat első szakaszában. A Szemere-kormány vallás- és közoktatási minisztereként az első és utolsó kultuszminiszter volt, aki az általa szervezett „keresztes népháború” vörös keresztjét magára öltötte.⁷⁵ Az uralkodó „forradalmi üzelmek” miatt 1849 júliusában érvénytelenítette mind Lonovics József egri érsek-ké, mind Horváth Mihály csanádi püspökké történt kinevezését, és többek között a csanádi püspökséget is megürültnek nyilvánította. A hadbíróság később Horváth Mihályt halálra ítélte, és a császári hatóságok távollétében „*in effigie*” felakasztották.⁷⁶

Epilógus

Horváth Mihályt mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei 1848–1849-ben a radikális egyházi reformok vezéralakjának tartották. Mednyánszky Cézár báró, Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában: „Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök, aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nősülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben, és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni.”⁷⁷ Mednyánszky és Horváth az emigrációban is kapcsolatban maradt, 1850-ben a volt tábori főpap megküldte a tudós történésznek a szabadságharc alatt készített jegyzeteit, amelyek, mint írta, „hazánk legdicsebb eseményeit” tárgyalják.⁷⁸

Hasonlóan látta Horváth Mihály szerepét Scitovszky János, a császáriak által 1849 nyarán primássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta az egykori kultuszminiszter hazatérését, mert szerinte Horváth „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust”.⁷⁹ A kiegyezést követően az új primás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte Horváth Mihály vaskai apáttá történő kinevezését. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy Horváth 1848–1849-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni,⁸⁰ a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölíbatust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani,

⁷³ Horváth Mihály – A csanádi püspöki helyettesnek. Budapest, 1849. június 22. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1849:603.

⁷⁴ KLÖM 15. köt. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15. – augusztus 15. S. a. r.: Barta István Budapest, 1955. 171.

⁷⁵ Márki: *Horváth Mihály*, 121–123.

⁷⁶ Kletečka, Thomas (Hrsg.): *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850*. Wien, 2002. 487–488.

⁷⁷ [Mednyánszky, Cézár]: *Confessions of a Catholic Priest*. London, 1858. 38.

⁷⁸ Mednyánszky Cézár – Horváth Mihálynak. Cohnar, 1850. június 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár MS 364/132.

⁷⁹ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 425.

⁸⁰ Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 3. köt. Pest, 1872. 123–129.

amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne. Azzal a feltétellel támogatta Horváth vaskai apáttá való kinevezését, ha a fenti könyvében található kitételeket visszavonja.⁸¹

Lonovics Józsefet némileg meglepő módon 1849. július 21-én elfogták Lanzendorfbán, amikor marienbadi fürdőkúrájából hazafelé tartott. Pozsonyba szállították, és Scitovszky János primás közbenjárására megengedték neki, hogy az irgalmasok házában húzza meg magát. Viale Prelá bécsi nuncius szerint Lonovics tehetséges pap volt, de inkább rendelkezett államférfiúi adottságokkal, mint egyházi képességekkel. Jozefinista felfogásánk megfelelően jó kapcsolatokat épített ki mind a metternichi kormánnyal, mind annak bukása után a magyar kormánnyal. Ennek következtében innen is, onnan is fenntartással tekintettek rá.⁸²

Lonovicsot Haynau nyomására azzal vádolták, hogy 1848-ban részt vett a felosztatott országgyűlés ülésein, hogy ősszel aláírta a püspöki kar uralkodóhoz intézett feliratát, illetve hozzájárult a temesvári dómon a császári sas levételéhez. Október elején szállították Pestre, ahol rövid időre ismét lefogták, majd az apostoli nuncius és a primás tiltakozása következtében szabadon engedték. Haynau azért engedte, hogy szabadlábban védekezzen, mert szerette volna, ha Lonovics szabadon, látszólag kényszer nélkül mondott volna le a csanádi püspökségről.⁸³ Viale Prelá bécsi apostoli nuncius tiltakozott a csanádi püspökség jövedelmeinek kincstár számára történt lefoglalási miatt is, hiszen Lonovics formálisan még csanádi püspök volt.⁸⁴ Az eljárást végül ugyan beszüntették Lonovics ellen, de egri érseki kinevezését érvénytelennek tekintették, csanádi javadalmáról pedig lemondatták.⁸⁵ 1850 januárjában végül – saját kérésére – a melki bencés apátságba internálták, ahová elkísérte Hopf János udvari papja is.⁸⁶

Lonovics számára kolostorba vonulásától (1850. január 23.) kezdve évi 4000 forint kegydíjat utaltak ki az államkincstárból, bár ő letartóztatásának napjától kezdve követelte ezt az összeget.⁸⁷ Lonovics 1853-ban Bécsben telepedett le, ahol többek között Széchenyivel is többször találkozott. 1857-ben papírra vetett végrendeletében élesen kárhoztatta a forradalmárokat. „Isten tudja – írta többek között –, mily korrekt volt mindig politikai gondolkozásom, mily készséggel támogattam a józan felekezet törekvéseit, s mint kárhoztattam a forradalmi párt szándokait, mint fájlaltam vést hozó diadalait.”⁸⁸

Lonovics 1860-ban térhetett vissza hazájába, IX. Pius amasiai címzetes érsekké nevezte ki. Az 1860–1861-es országgyűlésen a hétszemélyes tábla főpapi ülnökeként működött. Deák-párti politikus volt, aki egyházi kérdésekben az osztrák kormánynak is végzett szakértői

⁸¹ Primási Levéltár (PL) Archivum Ecclesiasticum Simor magánlevéltára 1867:161.

⁸² Lukács Lajos: *A Vatikán és Magyarország. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*. Budapest, 1981. 86.

⁸³ HHStA Kabinetarschiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. N° 157.

⁸⁴ Lukács: *A Vatikán és Magyarország*, 85.

⁸⁵ Haynau még Lonovics lemondását követően is lehetségesnek tartotta az eljárás folytatását, de 1850. február 6-án kelt levelében kikérte Schwarzenberg véleményét. Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, III. köt. 464–465.

⁸⁶ Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*. Gödöllő, 1932. 50–52. *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II/1*. 853.

⁸⁷ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1851:3177.

⁸⁸ Lonovics József végrendelete. Bécs, 1857. december 3. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Iktatatlan iratok. 1857: szám nélkül.

munkát, például 1861-ben a primási hatóság megítélésével kapcsolatban. 1866. szeptember 14-én az uralkodó Lonovicsot kalocsai érsekké nevezte ki. Súlyos torokbaja miatt nem foglalta el érseki székét, püspöki megerősítése után néhány hónappal, 1867. március 13-án, délután 5 órakor Pesten, gégemetszést követően, mellhártyagyulladásban meghalt.⁸⁹

Fábry Ignácot 1850. március 20-án a csanádi káptalan általános helynökké választotta. Ferdinand Mayerhofer tábornok és Alexander Bach belügyminiszter is támogatta Fábryt, az uralkodó 1850. április 10-én hagyta jóvá kinevezését.⁹⁰ Nádasdy Ferenc kalocsai érsek első helyen javasolta Fábryt 1851-ben csanádi püspöknek, de Leo Thun gróf kultuszminiszter szerint nem volt olyan erős karakter, amit ez az egyházmegye megkívánt főpásztortól. Thun utalt Fábry 1848-ban bekövetkezett lemondására és idős korára is.⁹¹ A csanádi püspökséget így nem ő, hanem Csajághy Sándor kalocsai kanonok kapta meg. Fábry neve felmerült a székesfehérvári és a váci püspökség betöltése kapcsán is, de vetélytársai ott is megelőzték.⁹² Az erdélyi segédpüspök kinevezésével kapcsolatos vita során Thun kifejtette, hogy Fábry csak egy kisebb püspökség irányítására lenne alkalmas.⁹³

Scitovszky János primás már 1849. október 10-én Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett levelében síkra szállt amellett, hogy Fábryt nevezzék ki kassai püspöknek.⁹⁴ 1852. január 28-án Thun is Fábryt támogatta a kassai püspökség elnyerése érdekében. A tizenegy jelölt közül Fábryt minden ordinárius és politikus egyhangúlag ajánlotta – érvelt a miniszter. Mivel Fábry éveken át a kassai püspök titkára volt, továbbá esperesként és plébánosként is szolgált a Kassai egyházmegyében, ezért birtokában van a szükséges ismereteknek. Ugyan már hatvanéves, de erőteljes testfelépítésű és jó egészségre örvend. Életmódja példamutató – folytatta Thun –, és általános tiszteletnek és szeretetnek örvendő a kassai egyházmegyében. Hűségét és ragaszkodását a császárhoz, illetve a felső dinasztiahoz a szabadságharc időszakában a gyakorlatban is bizonyította. Ilyen előzmények után 1852. február 5-én Ferenc József császár Fábryt kassai püspökké nevezte ki, aki ezt a javadalmat egészen 1867-ben bekövetkezett haláláig megtartotta.⁹⁵

Támogatta Fábry kinevezését Viale bécsi nuncius is. Ő tekintélyes, elővigyázatos és jámbor papnak tartotta a jelöltet, aki a Csanádi egyházmegye irányításában helynökként komoly tapasztalatokat szerzett.⁹⁶ Coronini tábornok a tartományi kormányzat nevében szép levélben mondott köszönetet Fábry Csanádi egyházmegyében végzett áldozatos munkájáért.⁹⁷

A köszvényére már 1849-ben is panaszkodó Oltványi Istvánt Csajághy Sándor csanádi püspök 1852. április 19-én püspöki helynökévé nevezte ki,⁹⁸ amely posztot 1860-ig töltötte

⁸⁹ Zakar: *Püspöki életrajzok a 19. századból*, 214.

⁹⁰ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1850:1332.; Kletečka, Thomas – Schmied-Kowarzik, Anatol (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrathes 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850*. Wien, 2005. 286–287.

⁹¹ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1851:765.

⁹² HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1851:1252.

⁹³ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1851:2830.

⁹⁴ HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 11. Fasc. V. № 292.

⁹⁵ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge M.R.Z. 1852:325.

⁹⁶ Lukács: *A Vatikán és Magyarország*, 93.

⁹⁷ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Vicarii Generales, Vicarii Capitulares, 1852: 921.

⁹⁸ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Canonicus, Oltványi István 1852:79.

be. 1854-ben a Szt. Györgyről elnevezett csanádi prépostság apátjává nevezték ki, és 1850-től kezdve haláláig, 1869. július 21-ig a temesvári püspöki gimnázium igazgatója volt.⁹⁹

Róka Józsefet a császári hatóságok a szabadságharc leverését követően letartóztatták, és a fentebb már ismertetett, Krassó megyéhez intézett levelére, továbbá arra hivatkozva, hogy a trónfosztást követően is kihirdettette papjaival a lázadó kormány rendeleteit, 1849. november 5-én Temesváron halálra, majd öt nap elteltével kegyelem útján húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹⁰⁰ Fábry Ignác általános helynök kegyelmet kért számára Haynaunál. Temesvári lakosként Rókában egy egyszerű, nagyon nyugodt és szerény embert ismerhetett meg – írta Fábry. Amit a bíróság alapvetően terhére rótt, nem gonoszságból, hanem gyengeségből, gyámoltalanságból kifolyóan követte el. Egy ellentmondásos időszakban, zavaros helyi viszonyok között egy feldühödött felkelés visszaütésére három proklamációt írt alá, amelyek ugyan nagyon törvénytellenesek és igazságtalanok voltak, mindazonáltal senkinek sem okoztak tetemes kárt – érvelt a helynök, mindhiába, mert Haynau nem hallgatta meg.¹⁰¹

A szabadságharc leverését követően mind Scitovszky János primás, mind Csajághy Sándor csanádi püspök több ízben sürgette a bebörtönzött papok szabadon bocsátását. 1851-ben például Scitovszky az uralkodóhoz,¹⁰² Csajághy pedig Leo Thun gróf kultuszminiszterhez fordult a kegyelem kieszközlése érdekében.¹⁰³ Csajághy Sándor püspök 1852-ben ismételten sürgette Róka József szabadon bocsátását.¹⁰⁴ A siker ezúttal nem maradt el, Coronini tábornok 1852. augusztus 18-án arról értesítette a megyéspüspököt, hogy az uralkodó elengedte Róka börtönbüntetésének hátralévő részét.¹⁰⁵ A radnai kolostorban mentették fel az irregularitás alól, a császári hatóságok azonban a későbbiekben megakadályozták, hogy nyugdíjat folyósítsanak neki. Aki saját hibájából elveszítette javadalmát, az inkább vonuljon kolostorba – vélekedtek a hivatalos közegek.¹⁰⁶ A radnai kolostorba internált pap, miután viszanyerte szabadságát, Radnán saját házában élt mint nyugdíjas,¹⁰⁷ csak 1857-ben nevezték ki tiszteletbeli apáttá.¹⁰⁸ 1858. május 17-én hunyt el, két nappal később a radnai kolostor kriptájában temették el.¹⁰⁹

Mihálovics József ügyét szintén Temesváron tárgyalták. Az ítélet szerint Mihálovics 1849. április 14-ét követően két körlevelet bocsátott ki a kerület lelkészeihez, teljesen a magyar forradalmi kormány szellemében, ezekben tudtul adta az április 14-i debreceni határozatot, a törvényes kormányt ellenséggként festette le. Mihálovics ott, ahol az erőszakos

⁹⁹ Petri, Anton Peter: *Biografisches Lexikon des Banater Deutschthums*. Marquartstein, 1992. 1390–1391.

¹⁰⁰ Urtheil (Róka) Temesvár, 1849. november 5, másolat. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. szám nélküli másolat.

¹⁰¹ PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia 1849: 617, német másolat. Fogalmazványa Temesvári Püspöki Levéltár Personalien Róka József 1849: 992.

¹⁰² HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.

¹⁰³ MOL Abszolutizmus-kori levéltár Akten Ungarn, Woiwodina und Siebenbürgen 1848-1860 (D 4) 31. csomó, 67. tétel.

¹⁰⁴ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Róka József 1852:120.

¹⁰⁵ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Róka József 1852:1804.

¹⁰⁶ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Róka József 1852:2593, 1853: 219.

¹⁰⁷ Kovács: *A Csanádi papnevelde története*, 370.

¹⁰⁸ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Personalien, Róka József 1857:980.

¹⁰⁹ Petri: *Biografisches Lexikon des Banater Deutschthums*, 1597–1598.

módszerrel nem érhet célt, ott ravaszsággal és más gyalázatos eszközökkel próbálja a jó hazafiakat félrevezetni. A lázadók győzelméért ünnepélyes szentmise megtartását követelte papjaitól, az elesettekért pedig gyászmise mondását rendelte el. A népet minden áldozat vállalására buzdította, és remélte, hogy papjai ezen felszólításnak a legnagyobb készséggel, buzgalommal és lelkesedéssel fognak megfelelni. Vagyonelkobzás mellett négy év vasban eltöltendő várfogságra ítélték, még örülhetett, hogy a magyar hadügyminisztériumban folytatott hivatalnokoskodására nem derült fény.¹¹⁰

Ferenc József az ő büntetését is elengedte 1852. február 9-én, így néhány nappal később szabadon bocsátották a leopoldstadti várból.¹¹¹ Tiszteletbeli kanonokságát csak nehezen, többszöri próbálkozás után,¹¹² 1861. május 11-én kapta vissza.¹¹³ Azt követően viszont a szabadságharcot támogató egykori katolikus papok közül a legnagyobb karriert futotta be: az uralkodó 1870 májusában zágrábi érsekké nevezte ki.¹¹⁴

A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848–1849-ben sajátos, az egyházkormányzat alkalmazkodóképességét is bizonyító formákat öltött. A kormányzati rendszer változásai mögött meghúzódó pasztorális és politikai megfontolások 1848-ban a helynökség Temesvárról történő meneküléséhez, 1849-ben pedig két vikariátus létrejöttéhez vezettek. Mindez 1848/49-ben jelentősen hozzájárult a magyar kormány befolyásának a Bánságban történő fenntartásához is.

¹¹⁰ Urtheil (Mihálovics) Temesvár, 1849. november 17. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia 1849: szám nélkül.

¹¹¹ Csorich tábornok – a leopoldstadt-i vár parancsnokságának. Bécs, 1852. február 12. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Canonicus Hon. Mihálovics József 1852: szám nélkül, másolat. Magyar Hírlap, 1852. február 15. 3171.

¹¹² Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Canonicus Hon. Mihálovics József 1857:1524.

¹¹³ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Canonicus Hon. Mihálovics József 1861:753.

¹¹⁴ Petri: *Biografisches Lexikon des Banater Deutschtums*, 1270–1271.